

I V A A T U S

PILT 1

Saalis pimedus. Muusikaviis “Yeankee Doodle”.

DIKTORI HÄÄL: “Siin Ameerika Hääl, Washington. Tere õhtust, head raadiokuulajad Eestis! Mina olen Ilmar Mikiver. Esmalt tähtsamatest sõnumitest. Afganistanis jätkuvad lahingud vabadusvõitlejate ja Kabuli nõukogudemeelse nukuvallitsuse vägede vahel.

Oma pühapäevases TV-kõnes ütles USA president Ronald Reagan, osundame: “USA valitsus ei ole mitte kunagi – ega kavatse seda teha ka tulevikus – tunnustanud Balti riikide vägivaldset inkorporeerimist Nõukogude Liidu koosseisu.”

Teated okupeeritud Eestist kõnelevad majandusliku ja kultuurilise allakäigu jätkuvast süvenemisest Moskva pailapse Karl Vaino juhtimisel. Amnesty International avaldab jätkuvat protesti vangistatud Eesti vabadusvõitlejate Enn Tarto, Mart Nikluse ja Lagle Pareki kinnipidamise vastu NSV Liidu vangilaagrites.”

Lava valgeneb. Professori maja Tartus, Tähtvere linnaosas. Suur elutuba (peaaegu saal) professori majas. Kolm ust - üks on välisuks, teine viib kööki, kolmas professori kabinetti. Söögitoa teises nurgas paikneb kaetud rootsi laud, mille kallal askeldab Berenike Grünbach. Ta on ilus noor naine, huvitava kaheksakümnendate stiilis soenguga ja maitsekalt meigitud. Berenike on kehva nõukogude aja kohta liigagi hästi ja läänelikult riides. Naine teeb viimaseid väikeseid ettevalmistusi peoks, mis on korraldatud Tartu Ülikooli professori, Berenike abikaasa Väino Grünbachi USA-st saabumise auks. Berenike läheb laua juurde ja keerab raadio kinni.

BERENIKE: “Ahh, iga õhtu üks ja seesama jama...”

Siirdub tagasi laua juurde ja hakkab liual olevaid kooke kohendama. Heliseb uksekell.

BERENIKE: “Oiii... Juba tulevad!”

Vaatab korra peeglisse, kohendab soengut ja tõttab avama.

BERENIKE (*avab ukse, veidi pettunult*): “Aa... see... olete teie.”

Tuppa siseneb Vello Kaerlepp. Rietatud viimase moe järgi. Jalas Wrangleri kulumad ja seljas nahkpintsak. Käes pikad valged roosid ja konjakipudel.

KAERLEPP: “Tere õhtust, *madame!*” (Asetab konjakipudeli lauale ja ulatab Berenikele paatosega buketi.) “Üks tagasihoidlik kimbuke Euroopa kaunimale naisele!”

BERENIKE: (*tehtud ükskõiksusega, mis ei suuda varjata ka rõõmu*): “Mnjah... Aga milleks see kõik?”

KAERLEPP (*jätkab poeetilisel toonil*): “Need ei ole küll eedelveisid, aga...” (*Naeratab viril-magusalt.*)

BERENIKE (*roose nuusutades veidi lahkemalt, ent siiski põlglik-ironiliselt*): “Pole viga... Mulle ei meeldi, kui mulle kingitakse eedelveisse... Kuigi ega teiesugusel pole vist nagunii elu sees mingit šanssi ei Euroopasse ega ka Alpidesse pääseda”

KAERLEPP (*püüab asjast innustust saades Berenike kätt suudelda ja teda enda juurde tõmmata*): “Euroopasse? Nojah, arvan, et kui väga pingutada saab kunagi ehk seda ka! (*Elavneb.*) Teate, Berenike, ma ei saa teie pärast enam öösiti üldse sõba silmale!”

BERENIKE (*eemale tõmbudes, külmalt*): “Kuulge, Kaerlepp, kas teile ei tundu, et teie suvilaehitamise missioon hakkab ületama teatud lubatavuse piire? Ja üleüldse, minu mees võib iga hetk sisse astuda... Kas te ei karda, et...?”

KAERLEPP (*solvunud eemale tõmbudes*): “Einoh... Ma ju...” (*Võtab taskust paki Marlboro sigarette ja muutub asjalikuks.*) “Ei tea, kas tänane vastuvõtt ikka toimub?”

BERENIKE (*tigedalt*): “Ei tea, miks ta siis toimuma ei peaks, ja suitsu palun tehke seal, köögis!” (*Osutab käega köögiukse suunas.*)

Kaerlepp naeratab virilalt ja suundub köögiukse kaudu lavalt ära. Berenike jätkab laua juures askeldamist. Taas heliseb uksekell.

BERENIKE (*tõttab avama ja on veidi üllatunud, kui laval seisab meeldiva välimusega noormees*): “Ja teie, te olete...?”

ROBERT METS: (*mees ulatab naisele enesekindlalt käe*): “Mets... Robert Mets. Professor Grünbachi diplomand. Ta kutsus mind täna siia. On see ikka õige koht?”

BERENIKE (*püüab üllatusest üle saada*): “Jaa, jaa, õige, õige... Palun astuge edasi... Väga tore! Meil on siin just üks väike koosviibimine tulemas.”

METS: (*veidi ebalevalt*): “Ah nii... professor ei maininud...”

BERENIKE: “Oh seda Väinot küll! Aga pole midagi. Meil neid olenguid üsna tihti ja pealegi on kõik omad inimesed. Istuge, palun. Professor on veel kabinetis, tegeleb ühe oma aspirandiga. Leila Saar oli vist tema nimi.”

METS (*düüvanil istet võttes*): “Leila Saar... Leila Saar - jah, ma vist tean.”

Berenike askeldab edasi. Tekib pikem vaikus.

METS (*korterit uurides*): “Teil on siin avar elamine...”

BERENIKE (*laualt pilku tõstmata*): “Kogu elu olen emaga kitsas ühetoalises keldrikorteris elanud, ma ei talu, kui ruum ahistab!”

METS (*omaette*): “Mnjah... Kuus ruutu inimese kohta...”

BERENIKE (*elavneb*): “Kuidas, kuidas, palun...?”

METS: “Ah, ma niisama... Omaette mõtlesin.” (*Teeb käega ebamäärase liigutuse.*)

BERENIKE: “Aga nüüd kutsun ma nad küll siia!”

Läheb professori kabinetti. Mets istub, jalg üle põlve, ja vaatab unistavalt lakke. Kõögist siseneb Kaerlepp.

KAERLEPP (*läheb Metsa juurde ja ulatab viimasele käe*): “Kaerlepp, suvilaehitaja. Ja sina?”

METS: “Mets, filosoof, (*võtab ükskõikselt käe vastu*), ma õpin alles ülikoolis.”

KAERLEPP: “Jaa, jaa! Tundsin kunagi ka ühte filoloogi. Aga nagu ma tean, ei too see eriti raha sisse või mis?”

Lühike vaikus. Siis kummardub Kaerlepp omamehelikult Metsa poole ja sosistab talle kõrva.

KAERLEPP: “Kihvt eit see Berenike, (teeb Metsale salapäraselt silma) mis sina arvad?”

METS: “Kas te peate silmas professori abikaasat?”

KAERLEPP (*häämelduses*): “Sa paistad siin vist uus nägu olevat? Kuule, ja palun jäta lõpuks see teietamine!”

Kaerlepp läheb ja uurib rikkalikult kaetud pidulauda. Võtab pähklikausist mõne sarapuupähkli ja hakkab neid katki hammustama. Mets puurib pilguga tõsiselt Kaerleppa.

METS: “Mis see suvilachitamine ongi nagu teie, vabandust, sinu põhitöö?”

KAERLEPP (*pähkleid krõbistades*): “Ei noh... Ma teen ikka kõiksugu muud värki ka. Peaasi, et äri õitseks ja raha liiguks. Kui tahad, võid sinagi kampa lüüa. Mida teha oskad?”

METS (*mõtlikult*): “Nojah, raha on elus vist kõige tähtsam asi?”

KAERLEPP: “Jutt jumala õige. Ja mida ei saa suure raha eest, seda saab väga suure raha eest. On vist säärane vanasõna, grusiinidel või juutidel, ma täpselt enam ei mäleta.”

Kaerlepp naerab kõvasti omaenese nalja üle ja hammustab järjekordse pähkli katki. Metsal hakkab veidi ebamugav.

METS: “Eestlastel ma sellist vanasõna ei mäleta. Ainult Tammsaare tuleb meelde.”

KAERLEPP (*veidi segaduses*): “A... mis see Tammsaare siia puutub?”

METS: “Noh ikka, et tee tööd ja näe vaeva ja siis tuleb ka...”

Elavalt vesteldes sisenevad tupp professor, Berenike ja Leila. Professor on nõukogude aja kohta elegantselt riietatud, jalas hallid püksid, seljas hästi istuv tumesinine klubipintsak, kaelas kaelasall.

PROFESSOR (*ajab käed õieli, aval naeratus näol*): “No küll on tore üle tüki aja taas oma vanu sõpru ja tuttavaid näha!” (*Pöördub kõigepealt Kaerlepa poole.*)

“Tere-tere, härra Kaerlepp!” (*Kätlevad.*) “Kuidas meil siis suvilaga lood on?”

KAERLEPP (*muheledes*): “Nooh, jaanilaupäeval saate selja juba oma uues saunas puhtaks pesta! Mul õnnestus kõige paremad ja defitsiitsemad materjalid hankida.”

PROFESSOR (*muheleb samuti ja patsutab Kaerleppa õlale*): “No tore, tore! Tasu suhtes lepime hiljem kokku ja teadke, et selle maja ukсед on teile alati avatud.”

Kaerlepp läheb laua juurde ja võtab kausikesest veel pähkleid. Professor pöördub Metsa poole.

PROFESSOR: “Ja kuidas meie diplomitöö edeneb, mu noor kolleeg? Kõik läheb plaanipäraselt ja annate mulle töö täna ära?”

METS: “Head kojujõudmist...” (*Paus.*) “Aga ma tahtsin teile öelda, et sooviksin teha veel mõningaid täiendusi. Viia sisse nii öelda mõningaid uusi ideid, mis teie äraolekul tekkisid.”

PROFESSOR: “Uued ideed...hmm?” (*Pikem paus.*) “Teate, Mets, mulle ei meeldi see lugu üldse, sest tähtaeg läheneb. Enne ärasõitu leppisime ju kõiges kokku. (*Jälle paus.*) Aga olgu! Jääge, palun, täna siia ja osalege meie väikesel peol. Tean, et omal ajal tudengipõlves tuli tihtipeale kõhu kõrvalt kokku hoida...”

Esmaspäeval peale loengut otsige mind üles, siis räägime kõigest pikemalt.”

METS (*teeb käega ebamäärase liigutuse*): “Ma ei tea...”

PROFESSOR (*sunnib Metsa käeviipega vaikima*): “Jutud jätta!”

(*Pöördub kogu seltskonna poole*) “Palun kõigil proovida, mida meie lahke perenaine meile serveerinud on!” (*Võtab Leilal käest kinni.*) “Minu andekaim aspirant Leila Saar.” (Noor naine noogutab häbelikult.) “Astuge aga kõik lähemale! Ega midagi erilist, aga siiski.” (*Taas uksekell.*) “No kes siis veel?”

Professor läheb ise avama. Uksel seisab Voldemar Ruus, kunstnik. Vanad semud kallistavad tükk aega.

PROFESSOR: “Volli, Volli... kui palju aega...”

KUNSTNIK: “Tere-tere, vana karu. Noh, jälle kodumail käimas?”

PROFESSOR: “Käre-maru-vahva! Ikka, ikka! Võõrsil hea, aga kodus parem!”

Kunstnik asetab lauale ümmarguse tordikarbi ja pudeli Sovetskoje vahuveini. Berenike seirab teda silmanurgast heldinult. Tema jaoks on kunstnikul kaasas kimp väikeseid roosasid roose, mille mees kiirelt naisele ulatab.

BERENIKE: “Oo Voldemar, ma ei jõua ära imestada. Kahju, et selliseid džentelmene nii vähe järgi on jäänud!”

Naine heidab põlastava välkpilgu pähkleid nosiva Kaerlepa suunas. Viimane kirtsutab nina ja hammustab demonstratiivselt katki järjekordse pähkli. Näidates sellega, et tal ükspuha, tema juba oma väärtust teab. Berenike viib roosid vaasi.

KUNSTNIK (*teeb kogu seltskonnale elegantse mittenõukoguliku, “vabariigiaegse” kummarduse*): “Tere õhtust, austatud seltskond!”

PROFESSOR: “Minu parim sõber Voldemar Ruus - kes siis teda ei tunneks! Kunstnik, muuseas.” (*Ülevas meeolus pudelit lahti korkides.*) “Kuigi tuju on niigi hea, ei teeks paha üks väikene naps enne sööki.”

BERENIKE (*hoiab kätega kõrvu kinni ja kiljub*): “Ei, Volli, palun, ainult mitte pauku!”

Käib kõrvulukustav kõmakas.

PROFESSOR: (*pidulikul toonil*) “No nii, võtame siis esimese pokaali meie väikese koosviibimise terviseks!”

Lüüakse klaase kokku ja juuakse.

PROFESSOR: “Võtke, võtke, palun, ometi süüa! Mis meil siis täna on, ahh... (*uurib lauda*) ...Rootsi laud, see on praegu üsna popp, ka Ameerikas. Aga ega meilgi siin, tänu jumalale, toidupuudust ei tunta!”

KUNSTNIK (*tehtud paatosega*): “Jah, sotsialism päästis inimesed näljast ja külmast, et tappa nad hiljem argipäeva igavuse, halluse ja ühetaolisusega...”

PROFESSOR: “Mida, mida?... Ma ei kuulnud hästi.”

KUNSTNIK (*lööb käega*): “Ah, ei midagi... Ma niisama.”

VALIK ESSEID JA ARTIKLEID (2004-2006)

MÖTTEKAD MÖTTETUSED SÜRREALISTLIKUS KINOKEELES: BUNUEL, TARKOVSKI, LYNCH..

Irratsionaalsus – skisofreenia või mõtlemise omapära?

Skisofreeniat on defineeritud kui psüühilist haigust, mis väljendub indiviidi võimetuses peegeldada ning tõlgendada oma ajus adekvaatselt välismaailmas toimuvaid nähtusi ja protsesse (L. Võgodski). Suutmatust näha asjade põhjuslikke seoseid ja sisemist loogikat nii, nagu näeb enamik inimesi.

Skisofreenia diagnoosimise lemmikvõtteks on nn triaadtestid, kus patsiendile nimetatakse kolmekaupa teatud asju ja mõisteid ning palutakse need siis ühise nimetaja alla viia. Teostada justkui teatud liiki üldistus. Näiteks *trumm, rihm, püss* või *mees, naine, sõrmus*..

Terve inimese jaoks on esimesel juhul tegemist *sõjaväelise atribuutika* või *paraadiga* ja teisel *kihluse* või *pulmadega*. Skisofreenik seda reeglina ei suuda. Tema pakub enamasti välja eriskummalisi ja ebarahilikke lahendusi nagu *koosolek, taevas, karneval, juveelitöököda*... Skisofreeniat on püütud ravida küll hüпноosi, küll psühhoanalüüsi või ravimitega, aga tulemused pole olnud senini kuigi hiilgavad ega efektiivsed. Kaost haigete peas on see ehk veidi vähendanud, kaotanud aga mitte.

Kui jätkem siinkohal kõrvale psühhiaatria ja vaadelgem asju veidi laiemalt.

Fakt on, et ka normaalse, terve inimese psüühika, pakub sadu ja tuhandeid erinevaid ning kordumatuid tõlgendamisvõimalusi kõige elus toimuva kohta. Ei ole siingi kõik allutatud ühtsetele skeemidele, rangetele põhjuslikele seostele ega formaalloogika reeglitele. Nii elu ise kui ka inimpsüühika kätkevad ilmatul hulgal irratsionaalseid

MÖTTEKAD MÖTTETUSED SÜRREALISTLIKUS KINOKEELES: BUNUEL, TARKOVSKI, LYNCH...

nähtusi ja seoseid, mis tihtipeale ei allugi loogikale ega reeglitele. Aju emotsionaalne, assotsiatiivpoolkera võimaldab üle elada ja läbi tunnetada kõige absurdsemaid ja ebaloogilisemaid seoseid, seiku ja teooriaid. Üle elada seletamatut hirmu, häbi, vastikust ja depressiooni. Fantaseerida, unistada, müstifitseerida, luua. Seega on juba omaette küsimus, kas skisofreenia laiemas mõttes on üldse niivõrd haigus kui lihtsalt mõne inimese mõtlemise eripära? Koguni loomulik? Et igapähe meist on justkui kübeke skisot? Julge väide, aga siiski pisut spekulatiivne. Kuigi psühholoogia, meditsiin ja füsioloogia arenevad päevadega, pole neile küsimustele siiski veel vastuseid.

Sürrealistlik kunst

Kui täppisteadustes või jurisprudentsis oleks selline asi (kui kõik hakkaksid ümbritsevat omamoodi ja emotsionaalselt tõlgendama) hukutav, siis kunstiloomes, kus oluliseks ja tähtsaks on hingelised läbielamised, emotsioonid ja individuaalne kordumatus, on see igati tervitatav. Just seda hakkasid tähele panema nii 19. sajandi filosoofid Schopenhauer ja Kierkegaard kui ka rida kunstivoole ning teoreetikuid (impressionism, ekspressionism, fovism jne) Iseäranis tugevasti kerkisid kõikvõimalikud kunsti tõlgendamisvõimalused esile abstraktsionismis ja sürrealismis.

Sürrealismi isa Breton oma *Sürrealismi Manifestis* tõstis irratsionaalsuse, teistsuguse, unistused, alateadvuse, lapsepõlve tagasipöördumise ja asjade ebaloogilisuse võrdsele pulgale reaalsusega – või isegi tähtsamaks. Nii saigi psühhoanalüüs rakenduse kunstiloomes, asetades irreaalse võrdsele pulgale realistliku kunstiga.

Positiivne oli, et avardusid mõlemad – nii kunstiloomes kui ka kunsti nautimise võimalused. Õigus mõttetutele mõttekustele kunstiloomes oli valla, kunsti tarbija sai pea sama tähtsaks (mõnikord isegi tähtsamaks) kui kunsti looja. *Suur kunst* sündis nüüd mitte ainult kunstniku ateljees, kirjaniku või lavastaja peas, vaid vahetult kohapeal, näitusel pilte vaadates, raamatuid lugedes, teatri- ja kinosaalet istudes, ja seda eelkõige publiku abiga! Isegi veel tükk aega hiljem, reaalsust ja päriselu kõrvutades.

Oluliseks muutub sürrealistliku kunstikeele tõlgendamise küsimus: mida üks või teine asi tähendab, mida autor püüdis meile antud teosega öelda, kas asjal oli tõepoolest mingi *point* või varjatud mõte? Tähtsaks saab kunstikriitika – kas kriitikud näevad teoses midagi, mõistavad ja suudavad seda tõlgendada? – ja teisalt kunstniku enda võime oma loominguks kaasa teatud tegevusjuhend – mida ta tahtis ja püüdis sellega öelda. Äärmiselt tähtis roll jäetakse kunsti vastuvõtjale. Omamoodi otsustav ja interaktiivne, kunst ise lõpuni mõelda ja luua! Milles siis peitub iva, mis teeb ühe sürrealistliku teose nauditavaks ja väärtuslikuks? Eristab sõna otseses mõttes *jamast*? Või jääbki otsus vaid vaataja subjektiivsuse teha? Et see on *cool* ja too *trash*? Ilmselt päris nii mitte.

Kindel fakt on, et kõik sürrealistliku kunsti suurkujud on alati võidelnud mingite negatiivsete nähtustega elus, olgu selleks siis kas katoliiklik hüperklerikalism või usu puudumine, vaesus, võõrandatus, kodanluse naeruväärsus ja tühisus, inimeksistenti absurdus, armastuse- ja seksuaalobjekti kättesaamatus, ootus, lootusetus, vägivald jne. Sellega selekteeritakse välja mõttekused ja mõttetused sürrealistlikus loominguks. Probleemi abstraktsete tobeduste ja loomingu väärtuslikkuse üle langetab tegelikult reaalsus, kas ja kui palju antud kunstiteos aitab lahendada, mõista ja edasi viia elus esinevaid probleeme?

Seega määravaks on *ühiskonnakriitilisuse aste ja kasutegur*. Kas ja kuidas suudetakse müstilised läbielamised uuesti kahe jalaga tagasi maa peale tuua? Kui seda on suudetud, siis võib öelda, et tegemist on kunstiga, vastasel korral on see kaheldav või läheb teos nii subjektiivseks, et kannab enam tavapärase mõttes kunsti nime. Muutub kunstiks kunstniku enda jaoks, filosoferimiseks vaid iseendale, kaldub *solipsismi*.

Kui läheneda asjale selle kandi pealt, ei tundu miski enam nii absurdne, mõttetum nii mõttetum. Kõigel on oma sügav sisu, kunstnik lahendab läbi sürrealistlike vahendite küllaltki reaalseid, maiseid probleeme, mis sest, et teisel moel, teisel viisil! Ja vastupidi – mõnikord omab irratsionaalne kujutluslaad ka oma tagasimõju realistlikule kunstile. Siis võib isegi tükati peensusteni reaalsust jälgiv

MÖTTEKAD MÖTTETUSED SÜRREALISTLIKUS KINOKEELES: BUNUEL, TARKOVSKI, LYNCH...

taies või teos hakata ühtäkki kiirgama kummalist sürrealistlikku imagot. Eriti hästi õnnestub see realismi ja sürrealismi kombineeritud kasutamisel (Kafka, Bulgakov, Marquez).

Irratsionaalsusest filmikunstis

Kinokunst haaras uuest kunstivoolust suhteliselt kiiresti kinni – ja miks mitte? On ju kino ja teiste audio-visuaalsete kunstide käes tohutud võimalused ebamaiste ning irratsionaalsete asjade läbimängimiseks. Naljakas, et samas on film üks kõige maisemaid ja reaalsemaid kunstiliike. Ta kasutab oma huvides nii matemaatikat, füüsikat, keemiat ja tehnikat, rääkimata majandusest, rahast ja tohutust inimressursist, samas kui sürrealistliku maali või romaani suudab luua ka üks inimene. Kuid just filmikunsti abiga sai võimalikuks luua tõelisi sürrealistlikke müsteeriume, mis lausa raputavad meie kujutlust ja läbielamisvõimet pealaest jalataldadeni ning püsivad mälus palju kauem kui realistlikud teosed. Ma ei jõua siin käsitleda kogu sürrealistide loomingut, peatun vaid oma lemmikutel, põgusalt Bunuelil ja Tarkovskil, ning pikemalt Lynchil.

L u i s B u n u e l i s t , sürrealismi rajajast ja tema filmidest võiks rääkida lõputult. Sügavaima mulje jättis mulle see, kuidas ta naeris välja kodanluse halbu jooni filmis “Kodanluse diskreetne võlu” (1972). Kas oleks seda võimalik teha veel paremini, peenemalt, iroonilisemalt kui Bunuel? Vaevalt. Kas ei anna paljuesinev otsene labane sõim kodanluse aadressil pööbli ja kollase pressi poolt vastupidist efekti? Ei pöördu ise vaesemate kihtide vastu, ei too esile just harimatute inimeste endi kõige halvemaid iseloomujooni nagu laiskus, matslus, suutmatus ise midagi elus korda saata?

Bunueli kodanlusekriitika on seevastu elegantne, ta mõjub ja naeruvääristab, veenab. Palju paremini ja efektiivsemalt kui ükski otsene rämedus kodanluse aadressil. Ja seda ainult ühe tühipalja õhtusöögi foonil, mida üks kodanlaste seltskond ei suuda kuidagi edukalt lõpuni viia.

Teiseks mainiksin A n d r e i T a r k o v s k i t , kelle endagi elu võitluses NSV Liidu aegse Goskinoga meenutas pisut sürrealismi,

REIN VEIDEMANN 60: ROMANTIK, IDEALIST, MAAILMAPARANDAJA



Kus ja millal olete sündinud? Teie haridustee?

Sündisin 17. oktoobril 1946. aastal Pärnus Räämal, Ülejõe linnaosas, mida vanem kultuuriavallikkus tunneb August Jakobsoni samanimelise naturalistliku romaani (1927) pealkirja järgi vaeste patuste alevina. Käisin samas seitsmeklassilises, hiljem kaheksaklassilises koolis (praegune Rääma Põhikool), mida kohalikud ise mitu põlve hellitavalt Rääma ülikooliks kutsusid (põhjus lihtne: enamusele jäigi see ainsaks kooliks). Seejärel Pärnu I keskkool (Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi järglane, praegune Pärnu Ühisgümnaasium), mille lõpetasin

aastal 1965. Siis tuli sõjaväeteenistus Valgevenes Minski lähedal Stepjankal autojuhina (kolm aastat täiesti mittehumaanitaarset keskkonda). Õpinguid jätkasin 1969–1974 Tartu ülikoolis eesti filoloogia teaduskonnas, spetsialiseerumisega eesti kirjandusele, diplomi järgi olen eesti keele ja kirjanduse õpetaja. Seejärel kaugõppe aspirantuur Keele ja Kirjanduse Instituudis 1976 – 1980. Kandidaadiväitekirja eesti sõjajärgsest (toonases kõnepruugis: nõukogude) kirjanduskriitikast kaitsesin 1984.

60ndad – ajastu essents, teie tegevus ja hinnang sellele?

Hruštšovi “sula-aja” üheks olulisemaks tulemuseks oli see, et noorusele omane optimism (elutahe ja valmisolek maailma oma ideede ja kujutluste järgi ümber korraldada) leidis varasemast radikaalselt rohkem kanaliseerimisvõimalusi. Eesti oli ju niigi Nõukogude Lääs ning sai selleks üha rohkem, kui 1960ndate ekstensiivses põllumajanduses (Eesti varustas liha ja võiga Leningradi ja Moskvat) kogusid eesti kolhoosid ja sovhoosid rikkust. Eesti maarahvas – kuigi režiimist tingituna ikkagi vaid moonakad – ehtas endale maju, ostis autosid (muide, minu üks tähelepanek puudutab sedagi, et “laulev revolutsioon” ja seda krooninud “Balti kett” oleksid jäänud olemata, kui Balti riikides poleks selleks ajaks välja kujunenud autostumist ja laialdast ühiskondlikku transpordivõrgustikku) ja “libistas” rohujuuretasandil linnarahvalegi oma tooteid. Kolhoosid-sovhoosid ehtasid vägevaid tootmishooneid ja kultuurikeskusi.

Kui ma kroonust saabusin, oli juba aasta 1969 ja Tšehhoslovakkia unelm langenud. Nõukogude tankid olid selle hävitanud. Ma nägin, kuidas minu uutes kaaslastes midagi murdus – nad on ise tunnistanud seda šokki – see oli tõepoolest kujunenud veendumus, et sotsialismigi on võimalik kujundada inimnäoliseks, st on võimalik vältida sotsialismis olemuslikult sisalduvaid solidaarsusideed ahistavaid piiranguid (totalitarismi viiv võimuhierarhiate jäigastumine, valikuvabaduste piiramine, hirmusündroomist mõjutatud “kohanemine”, riigi- (tegelikult parteieliidi) monopoliseeritud majandus, kõikvõimalikud polariseerumised ideoloogiate, riikide ja rahvaste vahel – see oli nõukogude reaalne sotsialism). Niisiis – nende, minu uute (ülikooli)kaaslaste, 1960ndate keskel intellektuaalseid horisonte mõjutanud isiksuse müüt – mis muide avaldus minu jaoks iseäranis sümptomaatiliselt ajakirja “Nooruse” veergudel küsimuses “Mis on elu mõte?” (kas seda praegu üldse keegi julgeb/oskab küsida) – oli selleks ajaks juba veidi mõrane. Aga Mati Unt, Paul-Eerik Rummo, Mats Traat, Jaan Kaplinski jt küsisid ja arutasid selle üle tõemeeli nii “Nooruse” laagrites kui ka 1960ndate noores luules ja proosas. Ja selles traumas jätkasid nemadki oma küpsemist. Aga mina olin “süütu”, sest ajavaimu olin ma omanda-

nud teoreetiliselt, n-ö õhust haarates ja kui siis ülikooli-aastatel hakkasin seda erinevaid vormis väljendama (luuleteatris “Amores”, mille üheks käivitajaks olin, oma luules, kirjutistes), siis loomulikult mõjus see naiivselt – sest aeg oli pöördunud. Aga ma ei ütleks, et me oleksime siin Eestis 1960ndatel kotis elanud. Lääne kõrgmodernism (ideedest liikumiste ja tehnoloogiliste uuendusteni) imbus ühel või teisel viisil ikkagi siia. Ehk piltlikult öeldes: olime meiegi nii biitnikud kui ka lillelapsed – aga Euroopa perifeeriale omaselt, oma nüansiga – nagu see Eestis alati olnud ja ka tulevikus jääb.

70ndad – essents, tegevus, perioodi hinnang?

Nii vajasime Eestiski – ja see sündis 1970ndatel – teatavasse ükskõiksusesse ja immuunsusse sotsiaalsete tõusude võimalikkuse suhtes. Toonased noored Ants Juske ja Linnar Priimägi väljendasid seda vahest kõige tabavamana mõiste “indolentsus” abil asjaomases manifestis “Tartu sügis”. Ent tuli jäi tuha alla hõõguma. Eestis siiski ei saanudki see olla teisiti, sest elasime kahekordse (totalitaarse ent üha selgemalt agooniasse vajuva keskvõimu ja maailmas süveneva külma sõja) surve all. Mina “leiutasin” 1970ndate lõpus eesti kirjanduse seisu hinnates “olmekirjanduse” mõiste, mis ühelt poolt väljendas mu enda kibestumist 1960ndate põlvkonna kirjanduse ärapöördumisest (eks oleks ju olnud loomulikum mõista, et Paul-Eerik Rummo kui selle luulepõlvkonna sümbol ei saa igavesti jääda luuletama samas vaimus kui “Lumevalgus... lumepimedus” ja et teda, nagu meid kõiki, ootab ees skepsis, endassesüüvimine ja taandumine), teisalt aga, vähemalt minu toonaste arusaamiste taustal, eesti kirjanduse tühikäigulist toimimist, tasapinnalist tegelikkusepeegeldust. Ma ei olnud toona veel avastanud Jaan Krossi ajaloolise proosa tähenduslikkust ja allegoorilisust nii toonase aja kui kogu meie ajaloo lõikes ega ka Jüri Üdi/Juhan Viidingu fenomeni – see tarkus tuli hiljem. Tegutsesin 1970ndate lõpus Tartu kirjandusmuuseumis, olin ise ninapidi varjatud eesti kirjanduseloos juures (sest teadussekretärina pääsesin lugema erifondis olevat sõdadevahelist ajakirjandust ja kirjandust) ning elasin noore abieluinimese elu.